DOMSTOLENS DOM (Sjette Afdeling)

9. oktober 2001 *

I sag C-379/99,

angående en anmodning, som Bundesarbeitsgericht (Tyskland) i medfør af artikel 234 EF har indgivet til Domstolen for i den for nævnte ret verserende sag,

Pensionskasse für die Angestellten der Barmer Ersatzkasse VVaG

mod

Hans Menauer,

at opnå en præjudiciel afgørelse vedrørende fortolkningen af EF-traktatens artikel 119 (EF-traktatens artikel 117-120 er blevet erstattet af artikel 136 EF-143 EF),

* Processprog: tysk.

har

DOMSTOLEN (Sjette Afdeling)

sammensat af afdelingsformanden, F. Macken, og dommerne N. Colneric, C. Gulmann, J.-P. Puissochet og V. Skouris (refererende dommer),

generaladvokat: A. Tizzano
justitssekretær: R. Grass,

efter at der er indgivet skriftlige indlæg af:

— Pensionskasse für die Angestellten der Barmer Ersatzkasse VVaG ved Rechtsanwalt J. Bornheimer

— den tyske regering ved W.-D. Plessing og B. Muttelsee-Schön, som befuldmægtigede

— den nederlandske regering ved M.A. Fierstra som befuldmægtiget

— Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber ved H. Michard og C. Ladenburger, som befuldmægtigede,

på grundlag af den refererende dommers rapport,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse den 27. marts 2001,

afsagt følgende

Dom

1 Ved kendelse af 23. marts 1999, indgået til Domstolen den 7. oktober 1999, har Bundesarbeitsgericht i medfør af artikel 234 EF forelagt et præjudicielt spørgsmål om fortolkningen af EF-traktatens artikel 119 (EF-traktatens artikel 117-120 er blevet erstattet af artikel 136 EF-143 EF).

2 Spørgsmålet er blevet rejst under en sag, som føres mellem Pensionskasse für die Angestellten der Barmer Ersatzkasse VVaG (pensionskassen for funktionærer ved Barmer Ersatzkasse, herefter »pensionskassen i hovedsagen«) og Hans Menauer, og som vedrører spørgsmålet om, hvorvidt Hans Menauer har ret til en enkemandspension, og hvorvidt pensionskassen i hovedsagen indestår for denne ret.

De relevante retsregler

Fællesskabsretten

3 Traktatens artikel 119 opstiller princippet om lige løn til mænd og kvinder for samme arbejde.

4 Artikel 119, stk. 2, har følgende ordlyd:

»Ved 'løn' forstås i denne artikel den almindelige grund- eller minimumsløn og alle andre ydelser, som arbejdstageren som følge af arbejdsforholdet modtager fra arbejdsgiveren direkte eller indirekte i penge eller naturalier.«

National ret

Gesetz zur Verbesserung der betrieblichen Altersversorgung (den tyske lov om forbedring af den erhvervstilknyttede alderspension, herefter »BetrAVG«)

5 Det fremgår af sagens akter, at ydelser fra de tillægspensionsordninger, som arbejdsgiverne i Tyskland skal oprette til fordel for deres medarbejdere, kan udredes på forskellig vis. Arbejdsgiveren kan enten selv foreståudbetalingen af de alderspensionsydelser, han er forpligtet til at udrede i kraft af virksomhedens pensionsordning, eller han kan lade ydelserne udrede ved eksterne organisationers mellemkomst. Arbejdsgiveren udreder da ingen ydelser selv, men drager indirekte omsorg herfor, enten gennem en »Direktversicherung«, dvs. en livsforsikring, der tegnes af arbejdsgiveren til fordel for arbejdstageren, en »Unterstützungskasse«, dvs. en understøttelseskasse eller en »Pensionskasse«,

dvs. en pensionskasse, som arbejdsgiveren har pålagt administrationen af virksomhedens pensionsordning.

6 For så vidt angår det sidstnævnte tilfælde fremgår det af BetrAVG's § 1, stk. 3, at pensionskassen skal være en pensionsforsikringsanstalt med selvstændig retsevne, som sikrer arbejdstageren eller dennes efterladte et retskrav.

7 Ifølge den forelæggende ret skal arbejdsgiveren — hvis de forsikringsbetingelser, der er fastsat i den pågældende pensionskasses vedtægter, ikke i tilstrækkeligt omfang kan opfylde arbejdsgiverens forpligtelser i henhold til ansættelseskontrakten med hensyn til pensionsydelser — selv kompensere for manglerne. I den forbindelse drejer det sig om en pensionsforpligtelse — i overensstemmelse med princippet om ligebehandling — således som dette udtryk er defineret i BetrAVG's § 1, stk. 1, fjerde punktum.

8 Det krav, som arbejdstageren i den anledning har på arbejdsgiveren, er ifølge BetrAVG's § 7 beskyttet mod arbejdsgiverens insolvens.

Vedtægterne for pensionskassen i hovedsagen

9 § 11, stk. 2, litra a), i vedtægterne for pensionskassen, der findes under overskriften »Ydelsesformer«, har følgende ordlyd:

»Følgende ydelser erlægges til medlemmer, der på grund af et forhold, der giver ret til pension, er udtrådt af tjenesten hos Barmer Ersatzkasse [...]:

[...]

2. Pensioner til efterladte efter bortfald af pensionsbetaling til medlemmer, henholdsvis lønbetaling:

a) Enkepension til enken efter det afdøde medlem. Enkemandspension modtager enkemanden efter sin forsikrede hustrus død, når den afdøde i det væsentlige havde forsørget familien.«

Hovedsagen og det præjudicielle spørgsmål

10 Hans Menauer's hustru var ansat i den private sygekasse Barmer Ersatzkasse i Straubing (Tyskland) fra den 1. september 1956 og indtil sin død den 12. november 1993. Hendes ansættelseskontrakt var, i kraft af en af bestemmelserne i kontrakten, omfattet af Ersatzkassentarifvertrag (den kollektive overenskomst for ansatte i private sygekasser, herefter »EKTV«).

11 Ifølge bestemmelserne i EKTV skal Barmer Ersatzkasse sikre sig, at de ansatte — såvel mænd som kvinder — omfattes af en erhvervstilknyttet pensionsordning. De ydelser, der kan opnås ret til i medfør af denne pensionsordning, består af en alderspension, som Barmer Ersatzkasse selv skal udrede, og en tillægspension, der udbetales af pensionskassen i hovedsagen til de medarbejdere — såvel mænd som kvinder — i Barmer Ersatzkasse, der er tilknyttet pensionskassen. Ifølge EKTV skal Barmer Ersatzkasse indbetale bidrag til pensionskassen på medarbejdernes vegne, uanset disses køn. Hans Menauer's afdøde hustru var tilknyttet pensionskassen i hovedsagen under hele ansættelseskontraktens varighed.

12 Hans Menauer anlagde sag mod Barmer Ersatzkasse og pensionskassen i hovedsagen ved Arbeitsgericht med påstand om, at de sagsøgte tilpligtedes at udbetale ham en enkemandspension. Arbeitsgericht gav ham medhold heri for så vidt angik pensionskassen, men frifandt Barmer Ersatzkasse. Pensionskassen ankede dommen til Landesarbeitsgericht. Da Hans Menauer ikke havde appelleret dommen, faldt hans søgsmål mod Barmer Ersatzkasse bort. Landesarbeitsgericht gav ikke pensionskassen medhold i anken, hvorefter pensionskassen indgav en »revisionsanke« til Bundesarbeitsgericht med henblik på at få ophævet og omgjort underinstansernes afgørelser og blive frifundet for Hans Menauer's krav.

13 Hans Menauer gjorde gældende, at den yderligere betingelse, som i henhold til § 11 i pensionskassens vedtægter skal være opfyldt for, at en enkemandspension kan komme til udbetaling, er i strid med ligelønsprincippet og dermed ugyldig. Han er af den opfattelse, at han har ret til den samme efterladtepension som den, enken efter en tidligere ansat i Barmer Ersatzkasse ville have ret til. Han finder på den baggrund, at pensionskassen i hovedsagen hæfter for pensionen, idet der er tale om en organisation, der af Barmer Ersatzkasse har fået pålagt administrationen af dennes erhvervstilknyttede pensionsordning.

14 I forelæggelseskendelsen har Bundesarbeitsgericht bl.a. anført, at den ret til efterladtepension, som Hans Menauer har påberåbt sig, er omfattet af udtrykket »andre ydelser« i den forstand, hvori det er anvendt i traktatens artikel 119, og at § 11, stk. 2, litra a), i vedtægterne for pensionskassen i hovedsagen er i strid med denne traktatbestemmelse. Den forelæggende ret er imidlertid i tvivl om, hvorvidt Hans Menauer kan gøre sin ret gældende over for pensionskassen i hovedsagen. Retten har i den forbindelse gjort opmærksom på, at en eventuel udvidelse af anvendelsesområdet for traktatens artikel 119 til også at omfatte pensionskasser ville give betydelige problemer i national ret og bryde den tyske retsorden, og at dette ikke er påkrævet for at beskytte arbejdstagerne mod forskelsbehandling på grundlag af køn.

15 Bundesarbeitsgericht har navnlig anført følgende:

— I henhold til tysk arbejdsret hæfter arbejdsgiveren fortsat for de ydelser, som den ansatte har krav på, herunder i et tilfælde som i hovedsagen, hvor vedtægterne for pensionskassen er i strid med forbuddet mod forskelsbehandling. Arbejdsgiveren er således ansvarlig for den retlige mangel, hvilket betyder, at han skal udrede de pågældende ydelser, uden at der er nogen mulighed for, at han kan unddrage sig denne forpligtelse. Desuden er arbejdstageren beskyttet mod arbejdsgiverens insolvens.

— Det er på denne baggrund, at man — selv om pensionskasserne i henhold til BetrAVG's § 1, stk. 3, som forsikringsselskaber bærer visse pensionsrisici — i den overvejende del af den tyske litteratur afviser, at der består en selvstændig forpligtelse for pensionskassen til at opfylde de arbejdsretlige forpligtelser, der følger af ligebehandlingsprincippet. Retten har i den forbindelse fremhævet, at en pensionskasse ud over sin egenskab af selvstændigt retssubjekt er bundet af de forsikringsretlige bestemmelser og underlagt det tyske tilsyn

med forsikringsvirksomhed. Det selvstændige lighedsprincip, der er gældende inden for det forsikringsretlige område, pålægger imidlertid pensionskasserne at udbetale de samme ydelser, hvis bidragsindbetalingerne har været de samme. Hvis omfanget af en pensionskasses forpligtelser inden for forsikringsområdet, således som disse er fastlagt i vedtægterne for pensionskassen, blev forøget, ville pensionskassen være nødsaget til at sætte bidragene op, hvilket i tilfælde af, at arbejdsgiveren ikke har påtaget sig hele bidragsbetalingen for sine medarbejdere, ikke ville bebyrde den arbejdsgiver, der hæfter for udbetalingen af ydelserne, men den gruppe af medarbejdere, der er tilknyttet pensionskassen.

16 Bundesarbeitsgericht har imidlertid under hensyn til Domstolens praksis (domme af 28.9.1994, sag C-200/91, Coloroll Pension Trustees, Sml. I, s. 4389, og sag C-128/93, Fisscher, Sml. I, s. 4583) besluttet at udsætte sagen med henblik på at forelægge følgende præjudicielle spørgsmål for Domstolen:

»Skal EF-traktatens artikel 119 fortolkes således, at pensionskasser skal anses for arbejdsgivere og skal ligebehandle mænd og kvinder i forbindelse med ydelser fra erhvervstilknyttede alderspensionsordninger, selv om de diskriminerede arbejdstagere — over for dem, der umiddelbart er forpligtet til at erlægge pensionsydelserne, dvs. arbejdsgiverne som parter i arbejdskontrakterne — har et krav, der er sikret i tilfælde af insolvens, og som udelukker forskelsbehandling?«

Det præjudicielle spørgsmål

17 Indledningsvis bemærkes, at det af Domstolens faste praksis fremgår, at en alderspension, der udbetales i medfør af en erhvervstilknyttet pensionsordning, der er oprettet i henhold til bestemmelserne i en kollektiv overenskomst, er

ydelser, som arbejdstageren modtager fra arbejdsgiveren som følge af arbejdsforholdet, og at en sådan pension derfor er omfattet af traktatens artikel 119, uanset om en sådan pensionsordning erstatter den lovbestemte sociale pension eller er et supplement hertil (jf. bl.a. dom af 13.5.1986, sag 170/84, Bilka, Sml. s. 1607, præmis 20 og 22, af 17.5.1990, sag C-262/88, Barber, Sml. I, s. 1889, præmis 28, og af 14.12.1993, sag C-110/91, Moroni, Sml. I, s. 6591, præmis 15).

18 Domstolen har ligeledes anerkendt, at en efterladtepension, der udbetales i henhold til en sådan pensionsordning, er omfattet af anvendelsesområdet for traktatens artikel 119. Domstolen har i den forbindelse udtalt, at den omstændighed, at en sådan pension pr. definition ikke udbetales til arbejdstageren, men til den efterladte, ikke kan afsvække denne fortolkning, eftersom en sådan ydelse er en fordel, som udspringer af, at den efterladtes ægtefælle var tilsluttet ordningen, således at den efterladte erhverver retten til pensionen som led i arbejdsforholdet mellem arbejdsgiveren og ægtefællen, og pensionen udbetales til den efterladte som følge af ægtefællens arbejdsforhold (jf. dom af 6.10.1993, sag C-109/91, Ten Oever, Sml. I, s. 4879, præmis 12 og 13, Coloroll Pension Trustees-dommen, præmis 18, og dom af 17.4.1997, sag C-147/95, Evrenopoulos, Sml. I, s. 2057, præmis 22).

19 Heraf følger, at ægtefællen til en arbejdstager, der er afgået ved døden, kan påberåbe sig traktatens artikel 119 med henblik på at få anerkendt, at han eller hun principielt har ret til efterladtepension samt at få fastslået det nærmere omfang af denne ret (jf. i den retning Coloroll Pension Trustees-dommen, præmis 19).

20 Det bemærkes med hensyn til, om den efterladte ægtefælle kan påberåbe sig bestemmelsen over for en ekstern organisation som en pensionskasse, der er oprettet efter tysk ret (»Pensionskasse«), som arbejdsgiveren har pålagt udbetalingen af de omhandlede ydelser, og som er et selvstændigt retssubjekt, at anvendelsen af traktatens artikel 119 på en erhvervstilknyttet pensionsordning ikke ifølge Barber-dommen og Coloroll Pension Trustees-dommen berøres af den omstændighed, at en sådan ordning er oprettet i form af en trust og administreres af »trustees«, som formelt er uafhængige af arbejdsgiveren, eftersom artikel 119

også finder anvendelse på ydelser, som modtages indirekte fra arbejdsgiveren (jf. Barber-dommen, præmis 28 og 29, og Coloroll Pension Trustees-dommen, præmis 20).

21 Domstolen har ligeledes fastslået, at »the trustees« — skønt de ikke har noget at gøre med arbejdsforholdet — skal udbetale ydelser, som ikke af den grund mister deres karakter af løn i den forstand, hvori udtrykket er anvendt i traktatens artikel 119. De har følgelig pligt til at gøre alt, hvad der ligger inden for deres beføjelser, for at sikre, at ligebehandlingsprincippet overholdes på dette område (Coloroll Pension Trustees-dommen, præmis 22).

22 I præmis 31 i Fisscher-dommen er Domstolen nået frem til samme resultat for så vidt angår forvalterne af en erhvervstilknyttet pensionsordning efter nederlandsk ret, der — som »the trustees« — ikke havde noget med arbejdsforholdet at gøre.

23 Det følger af det anførte, at når de, der har fået pålagt administrationen af en erhvervstilknyttet pensionsordning, skal udrede ydelser, der udgør løn i den forstand, hvori udtrykket er anvendt i traktatens artikel 119, skal de overholde det i bestemmelsen opstillede ligebehandlingsprincip, uanset deres retlige status eller den måde, hvorpå de har fået pålagt administrationen af den nævnte pensionsordning.

24 Dette gælder også for pensionskasser, der er oprettet i henhold til tysk ret, som den i hovedsagen omhandlede. Da disse kasser har fået pålagt administrationen af erhvervstilknyttede pensionsordninger og skal udrede ydelser, der — som det er fremhævet i præmis 17 og 18 i denne dom — er omfattet af anvendelsesområdet for traktatens artikel 119 til medlemmerne af pensionskassen og deres ydelsesberettigede pårørende, skal de overholde det i bestemmelsen indeholdte lige-

lønsprincip, uden at deres karakter af selvstændige retssubjekter — eller i øvrigt deres egenskab af forsikringsselskaber — i den forbindelse har nogen betydning.

25 Specielt for så vidt angår den omstændighed, at en pensionskasse, der er oprettet i henhold til tysk ret, i sin egenskab af forsikringsselskab er underlagt de forsikringsretlige regler og dermed også det selvstændige forsikringsretlige lighedsprincip, og at en forøgelse af omfanget af pensionskassens forsikringsretlige forpligtelser som følge af anvendelsen af traktatens artikel 119 kunne give anledning til iværksættelse af foranstaltninger med henblik på at finansiere denne forøgelse, herunder eventuelt et krav om højere bidragsbetalinger fra alle de arbejdstagere, der er tilknyttet pensionskassen, bemærkes, at dette er et spørgsmål, der skal løses i national ret. Under alle omstændigheder kan det forhold, at der består et sådant problem, ikke have betydning for konstateringen i den foregående præmis.

26 Som Domstolen har udtalt i præmis 42 og 43 i Coloroll Pension Trustees-dommen, er den omstændighed, at anvendelsen af ligelønsprincippet i forbindelse med en erhvervstilknyttet pensionsordning, der er oprettet i form af en trust, er forbundet med vanskeligheder, der skyldes, at de midler, »the trustees« bestyrer, er utilstrækkelige, et problem, som henhører under national ret. Eventuelle problemer, som skyldes, at disse midler er utilstrækkelige til at gøre ydelserne ensartede, skal således løses på grundlag af national ret under hensyntagen til ligelønsprincippet og kan navnlig ikke have betydning for Domstolens udtalelser i præmis 24 i Coloroll Pensions Trustees-dommen, hvorefter såvel arbejdstagerne som deres ydelsesberettigede pårørende kan påberåbe sig den direkte virkning af traktatens artikel 119 over for en erhvervstilknyttet pensionsordnings »trustees«, som har pligt til at overholde ligebehandlingsprincippet under udøvelsen af deres beføjelser og forpligtelser.

27 Det samme gør sig gældende for så vidt angår lignende problemer med utilstrækkelige midler, som en pensionskasse, som er oprettet i henhold til tysk ret, og som er forpligtet til at anvende traktatens artikel 119, måtte støde på som følge af de særlige forsikringsretlige regler i Tyskland.

28 Herefter står det tilbage at undersøge, om forpligtelsen til at overholde traktatens artikel 119 også gælder for en organisation som en tysk pensionskasse i en situation, hvor de arbejdstagere eller deres ydelsesberettigede pårørende, der er genstand for forskelsbehandling på grundlag af køn fra denne organisations side, kan rette deres krav mod arbejdsgiveren, der i henhold til national ret fortsat hæfter umiddelbart over for de pågældende for de ydelser, der udredes af den nævnte organisation, idet de berørte i den forbindelse har en ret, der er beskyttet i tilfælde af arbejdsgiverens insolvens, og som udelukker forskelsbehandling.

29 I den forbindelse henvises til, at det af Domstolens praksis fremgår, at den effektive virkning af artikel 119 i høj grad ville blive svækket, og det ville have særdeles uheldige følger for den retsbeskyttelse, der er nødvendig for en virkelig ligebehandling, hvis en arbejdstager eller dennes ydelsesberettigede pårørende kun kunne påberåbe sig bestemmelsen over for arbejdsgiveren og ikke over for dem, der udtrykkelig er pålagt at opfylde arbejdsgiverens forpligtelser (jf. i den retning Coloroll Pension Trustees-dommen, præmis 23, og Fisscher-dommen, præmis 31).

30 I modsætning til den tvivl, som den forelæggende ret har udtrykt i denne forbindelse, gælder dette fortsat, selv i en situation, hvor de arbejdstagere eller deres ydelsesberettigede pårørende, der udsættes for forskelsbehandling på grundlag af køn efter national ret har en fuldstændig retlig beskyttelse over for arbejdsgiveren. Den effektive virkning af traktatens artikel 119 forudsætter, at enhver, der har fået pålagt at udrede ydelser, der er omfattet af denne bestemmelse, er forpligtet til at overholde bestemmelsen. Hvis arbejdstageren eller dennes ydelsesberettigede pårørende var forpligtet til udelukkende at gøre krav gældende over for arbejdsgiveren, uden samtidig at have mulighed for at kunne holde sig til den organisation, der har fået pålagt at udrede ydelserne, ville det indebære en begrænsning af det antal personer, som den berørte arbejdstager eller dennes ydelsesberettigede pårørende kunne gøre deres rettigheder gældende overfor.

31 En sådan begrænsning ville svække den effektive virkning af traktatens artikel 119. Den ville også være så meget desto mere uforenelig med denne

bestemmelse som den pågældende forskelsbehandling — som det er tilfældet i hovedsagen — kan være forårsaget af vedtægterne for den organisation, der har fået pålagt at udrede ydelserne, og som i den anledning — navnlig ud fra en ydelsesberettiget pårørendes synsvinkel — fremstår som den, der normalt skal udrede den pågældende ydelse.

32 Det må på den baggrund fastslås, at det er nødvendigt, at traktatens artikel 119 finder anvendelse på pensionskasser, der er oprettet i henhold til tysk ret, for at sikre arbejdstagere, der udsættes for forskelsbehandling på grundlag af køn eller i givet fald deres ydelsesberettigede pårørende, en fuldstændig og ensartet retlig beskyttelse.

33 Herefter skal det præjudicielle spørgsmål besvares med, at traktatens artikel 119 skal fortolkes således, at organisationer som pensionskasser, der er oprettet i henhold til tysk ret (»Pensionskassen«), og som har fået pålagt at udrede ydelser fra en erhvervstilknyttet pensionsordning, er forpligtet til at sikre ligebehandling af mænd og kvinder, selv om de arbejdstagere, der udsættes for forskelsbehandling på grundlag af køn, har et krav over for de umiddelbart forpligtede, dvs. arbejdsgiverne som parter i ansættelseskontrakterne, og kravet er beskyttet mod arbejdsgiverens insolvens og udelukker forskelsbehandling.

Sagens omkostninger

34 De udgifter, der er afholdt af den tyske og den nederlandske regering samt af Kommissionen, som har afgivet indlæg for Domstolen, kan ikke erstattes. Da sagens behandling i forhold til hovedsagens parter udgør et led i den sag, der verserer for den nationale ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagens omkostninger.

På grundlag af disse præmisser

kender

DOMSTOLEN (Sjette Afdeling)

vedrørende det spørgsmål, der er forelagt af Bundesarbeitsgericht ved kendelse af 23. marts 1999, for ret:

EF-traktatens artikel 119 (EF-traktatens artikel 117-120 er blevet erstattet af artikel 136 EF-143 EF) skal fortolkes således, at organisationer som pensionskasser, der er oprettet i henhold til tysk ret (»Pensionskassen«), og som har fået pålagt at udrede ydelser fra en erhvervstilknyttet pensionsordning, er forpligtet til at sikre ligebehandling af mænd og kvinder, selv om de arbejdstagere, der udsættes for forskelsbehandling på grundlag af køn, har et krav over for de umiddelbart forpligtede, dvs. arbejdsgiverne som parter i ansættelseskontrakterne, og kravet er beskyttet mod arbejdsgiverens insolvens og udelukker forskelsbehandling.

Macken Colneric Gulmann

Puissochet Skouris

Afsagt i offentligt retsmøde i Luxembourg den 9. oktober 2001.

R. Grass F. Macken

Justitssekretær Formand for Sjette Afdeling